

MONDROS MÜTAREKESİ VE EVLİYE-İ SELASENİN TAHLİYE EDİLMESİ

Selma YEL¹

ÖZET

Osmanlı Devleti 1917 Bolşevik devrimi sonucunda Rus Ordusunun geri çekilmesinden istifade ederek 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı ile kaybetmiş olduğu Evliye-i Selase bölgesini yeniden hâkimiyeti altına almıştır. Ancak Mondros Mütarekesi sonrasında, haksız ve hukuksuz bir şekilde İngiltere bu bölgenin tahliye edilerek kendilerine teslimini istemiştir. 40 yıllık bir ayrılıktan sonra ana vatana ilhak olunmuş olan bölgenin yeniden Ermeni ve Gürcülere teslim edilecek olması, bölge halkında büyük bir korku ve üzüntüye sebep olmuştur. Aynı zamanda da Batum, Kars ve Ardahan havalisindeki asker, silah, teçhizat ve hububatın o günün şartlarında Osmanlı sınırları içine nakli gerekmiştir. İstiklal Savaşının ilk günlerinde kullanılan silah ve teçhizatlar işte buradan büyük imkânsızlıklar ve İngiltere'nin yoğun baskısı altına gerçekleşmiş olan silah ve teçhizat nakli sayesinde mümkün olabilmıştır. Aynı zamanda tahliye bölgelerindeki halkın milli teşkilatlar bünyesinde işbirliği yapmaları temin edilerek, Ermenilere karşı kendilerini korumaları temin edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evliye-i Selase, İngiltere, Tahliye, Ermeni, Osmanlı

MONDROS TRUCE AND EVACUATION OF EVLİYE- SELASE

ABSTRACT

End of the Bolshevik revolution in 1917, Ottoman State purpose of benefitting from Russian withdrawal, regained control of Evliye-i Selase region which was lost during the 1877-1878 Ottoman – Russian war. However, England in an unlawful and unfair way wanted the region be evacuated and handed over to England as a result of Mondros Truce. Handing over the region again to Armenians and Georgians after the annexation of 40 years separation, caused a great pain and fear on the region folk. At the same time, it was necessitated to transport soldiers, weapons, equipment, and cereals in Batum, Kars, and Ardahan provinces within Ottoman State borders. Use of weapons

¹ Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

and equipments in the early days of Independence War, became possible due to the transportation made from the above regions with great impossibilities and under heavy pressure of England. At the same time, to protect themselves against Armenians, public in the evacuation regions oriented to cooperate with the national organizations.

Key Words: Evliye-i Selase, evacuation, Armenian, Ottoman.

GİRİŞ

Türk Kafkas Askeri Harekâtı ve Brest-Litovski Anlaşması:

Osmanlı Devleti,1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda Evliye-i Selase bölgesini kaybetmiş ve burada Rus hâkimiyeti başlamıştır. Ancak, bölgeyle ilgili olumsuzluklar bununla bitmemiştir. I.Dünya Savaşı başlarında **22 Aralık 1914** tarihinde gerçekleşmiş olan Sarıkamış Harekâtı sonucunda, ağır kış şartları yüzünden 100.000'e yakın kayıp veren Osmanlı Devleti, Doğu Cephesinde tamamıyla başarısız olmuştur. Rusya, bu durumdan istifade ederek kısa sürede Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'de önemli yerleşim bölgelerini işgal etmiştir². Stefanos Yerosimos, Anadolu'daki Rus kuvvetlerinin 1917'deki nüfuz sahasını: "*Kafkas Cephesinde Çarlık Ordusu Anadolu içlerine kadar ilerlemiş, Trabzon'un batısından Erzincan, Kemah yolundan, Dersim ve Murat Suyunun güneyindeki Van Gölüne ve Başkale'ye kadar uzanan...*" bir hat şeklinde ifade etmektedir³.

1917 Martında başlamış olan Rus ihtilali sonucunda bu durum değişmiştir. 2 Aralık 1917 de Rus, Alman ve Osmanlı temsilcileri Brest-Litovsky şehrinde bir araya gelerek görüşmelere başlamışlar ve 5 Aralık 1917'de de, ilerdeki barış görüşmelerinin devamını sağlamak

² Yusuf, Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, III/**3**,Ankara,1983,s.64; Genelkurmay Başkanlığı Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 1916–1917,Ankara,1978,s.340, 23_Şubat 1917 de İspir'le, Aşkale'yi, 8 Mart'ta da Rize'yi işgal etmiştir. 16 Nisan'da Trabzon'un da kaybedilmesinden sonra, kıyı hâkimiyeti tamamıyla Rusya'ya geçmiştir. Rus birlikleri daha sonra da ilerlemelerine devam ederek Bayburt, Mamahatun, Gümüşhane ve Erzincan'ı işgal etmiştir 1916 yılında Diyarbakır'daki XVI. Kolorduya kumandan atanmış olan Mustafa Kemal, Rus birliklerinin Diyarbakır istikametinde ilerleyişlerini durdurmuş, Muş ve Bitlis'i geri almıştır.

³ Stefanos Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye,İstanbul,1979,s.12;W.E.D.Allen,KafkasHarekati,1918-1921,Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Ankara,1966,s.408

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

amacıyla geçici bir mütareke yapmışlardır⁴. Rusya'nın iç karışıklıklarından istifade eden Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan da bir araya gelerek Petrograd Geçici Hükümeti'nin de onayı ile Maveray-i Kafkas Komitesi"ni teşkil etmişlerdir. "Maveray-i Kafkas Komiserliği" 15 Kasım 1917'de de Rusya'dan ayrı, bağımsızlığını ilan etmiştir. Bir federasyon şeklindeki hükümetin başkenti Tiflis'dir. Yeni Hükümet içinde en önemli görevleri Gürcüler üstlenmiş olup, Azerbaycan ve Ermenistan da kendi iç işlerinde serbest olacaktır⁵. Kafkasya'da bu karışıklıklar meydana gelirken, Müslüman halkın güvenliği de tehdit altına girmiştir. Çünkü gerek Rus çarlığı gerekse de Bolşevikler bilinçli bir tercihle Gürcü ve Ermenileri askeri eğitime alırken, Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere Müslümanları askerlikten uzak tutmuşlardır. Bu sebeple de Müslüman halk kendisini koruma bilgi ve becerisine sahip olmayıp, Osmanlı Devleti'nin himayesine ve korumasına ihtiyaç hissetmişlerdir.

Rus ve Türk heyetler arasında kısa sürede tamamlanan müzakereler neticesinde, 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalanmıştır. Mütareke hükümleri, taraflar arasında barış antlaşması imzalanıncaya kadar geçerli olacaktır Erzincan Mütarekesi, Tiflis "*Maveray-i Kafkas Komiserliği*" adına da imzalandığı için, Osmanlı Devleti bu devletin kuruluşunu da resmen tanımıştır⁶.

Mütareke gereğince Osmanlı Devleti, Almanya ve Rusya temsilcileri Brest_Litovski şehrinde bir araya gelmişlerse de barış anlaşması yapılması mümkün olamamıştır. Bu esnada Ruslar tarafından silahlandırıp, teşvik görmekte olan Ermeni tedhişçiler, Doğu Anadolu'da Müslüman halka zulmetmeye başlamıştır. Gerek bu sebeple, gerekse da başta Evliye-i Selase olmak üzere önceki yıllarda kaybedilmiş olan Osmanlı topraklarını geri ele geçirme niyetinde olan Enver paşa, 5 Şubat 1918 tarihinde. Erzincan Mütarekesi'nin geçersizliğini ilan ederek Türk birliklerine ilerleme emrini vermiştir⁷. Türk birliklerinin, bütün cephe genelinde harekâta başlaması 12 Şubat'ta gerçekleşmiştir⁸.

4 Akdes,N.Kurat,Türkiye ve Rusya XVIII.Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk Rus İlişkileri(1869-1919),Ankara,1970,s.34;Şevket Süreyya Aydemir;(Anlatan Halil Kut),“Son Osmanlı Paşası Halil Kut’un Hatıraları”,AKŞAM,10 Ekim 1967,s.4;Nurcan Yavuz;İşgal ve Mezalimde Erzincan,Ankara,1985,s.116

⁵ Selma Yel, Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, Ankara,2002,s.34

⁶ Yel, Yakup Şevki... s.34,Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, III. Ordu Harekatı II, Ankara,1993, s. 304, Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 464

⁷ Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara 1962, s. 14; III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, birliklerine daha önceden 23 Ocak 1918 de, işgal altındaki Türk

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Kafkas Türk Askeri harekâtı, yapılan muharebelerde Ermenilerin mağlup olması üzerine kısa sürede başarıya ulaşmıştır⁹. Trabzon, Bayburt, Erzincan ve Erzurum Türk birliklerinin kontrolü altına girmiştir. Ruslar, Türk askeri birliklerinin ilerlemesinden rahatsız oldukları için bir an önce barış anlaşmasının imzalanması için çaba sarf etmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda 3 Mart 1918 de Brest-Litovsky Anlaşması imzalanmıştır¹⁰. Anlaşma hükümlerinin Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren maddelerine göre; Ruslar işgal altındaki Türk topraklarını asayiş ve emniyetini temin ettikten sonra derhal tahliye edecektir. Evliye-i Selâse de tahliye alanı içerisinde. Daha sonra bu bölgede plebisit yapılarak, halkın istek ve arzusu doğrultusunda Evliye-i Selâse'nin geleceği belirlenecektir. Maveray-i Kafkas Komiserliği mensubu olan Gürcistan ve Ermenistan, Evliye-i Selâse'nin bırakılmasına karşı oldukları için Londra, Paris, Berlin, Petrograd ve İstanbul'a telgraf çekmek suretiyle anlaşmayı tanımadıklarını ilan etmişler ve Trabzon Konferansına katılmaktan vazgeçmişlerdir¹¹.

3.Ordu Kumandanı Vehip Pasa bu gelişmeler üzerine 10 Mart'ta Kafkas Orduları Başkumandanı Lebedinski'ye gönderdiği bir telgrafla Kars, Ardahan ve Batum'un bir an evvel tahliye edilerek, Ermeni ve Gürcü kıtalarının çekilmesini istemiştir. Durumun ciddiyeti Maveray-i Kafkas Komiserliğini telaşa düşürmüş ve Türk birliklerinin daha fazla ilerlemesine mani olmak amacıyla daha fazla zaman kaybetmeden Trabzon görüşmelerine katılmaya karar vermişlerdir¹². Trabzon'da Türk tarafını Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Azerbaycan,

topraklarının kurtarılması için gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmiştir.

⁸ Yakup Şevki Paşa, harekate başlama tarihini bir gün farkla 13 Şubat olarak vermiştir, Yel; Yakup Şevki... s.38;Kurat, Türkiye ve Rusya, s.292;Fevzi Çakmak; Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, Şark Vilayetlerimizde,Kafkasya2da ve İran'da(1935'de Akademiye Verilen Konferanslar)Ankara,1936,s.267; Fahri Belen,20.Yy.da Osmanlı Devleti, İstanbul 1972,s.347;Tevfik Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütarekenamesinde Elviye-i Selase İle İlgili Yeni Vesikalar" Belleten Ekim 1957 XXI/84, s.570

⁹ Bu hususta geniş bilgi için bkz: Yel, Yakup Şevki... s.36-64

¹⁰ Geniş Bilgi İçin bkz; Selma Yel, " Brest-Litovsk Konferansında Sovyet Rusya'nın Ermeni Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XVIII, 2002, Sayı: 54, Sayfa: 829-848

¹¹ ATAŞE ARŞ., 5/5649, Klas., 3941, H-15, Fih., 1-36,

Kurat, Türkiye ve Rusya... s.631; Tülay Duran, "Bolşeviklerin Batılılarla İlk Diplomatik İlişkileri, Brest-Litovsky Anlaşması ve Türkiye", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S.38 (Kasım 1970), s. 13-20; Belen, 20. Yüzyılda... s.341

¹² Serpil Sürmeli, Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2001, s. 67 - 68

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Gürcistan ve Ermenistan delegelerinden oluşan Maverây-ı Kafkasya tarafını da Gürcü asıllı Akakiy İvanoviç Çenkeli temsil etmiştir. Ancak, Trabzon görüşmelerinde de Ermeni ve Gürcü temsilcilerinin olumsuz tutumu devam etmiştir¹³.

Ermenistan ve Gürcistan, Brest Litovsk Antlaşması'nı kesinlikle tanımadıklarını ve bu kararlarında ısrarlı olduklarını 5 Nisan'da bir notayla Türk heyetine bildirmişlerdir. Bu gelişme üzerine Türk heyeti de 6 Nisan'da, Brest-Litovski'nin kabul edildiğinin 48 saat içinde bildirilmesi gerektiğini belirten bir ultimatomu Maveray-i Kafkas Komiserliği heyetine iletmiştir. 8 Nisan'da Maveray-i Kafkas Komiserliği heyeti Brest Litovsk Antlaşması'nı oybirliğiyle tanımaya karar vermiş ve bu durumdan Tiflis'i de haberdar etmişlerdir. Ancak, hükümetlerinden cevap alamadığı için heyet, aldıkları kararı 10 Nisan'da Türk heyetine açıklamak mecburiyetinde kalmıştır. Tiflis hükümeti bu kararın onaylanmadan açıklanmış olmasından rahatsız olduğu için Trabzon'daki heyeti Tiflis'e geri çağırmıştır. 14 Nisan'da da Azerbaycan temsilcilerinin itirazına rağmen Maveray-i Kafkas Komiserliği aldığı bir kararla Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir¹⁴.

Trabzon görüşmeleri devam ederken de aslında Türk askeri harekâtı devam etmiş olup, amaç Gürcü ve Ermenileri, Osmanlı Devleti'nin isteklerini kabule zorlamaktır. Ermeni ve Gürcülerin direnişi, bu konuda ne kadar isabetli karar verilmiş olduğunu göstermektedir. 25 Mart 1918 tarihiyle birlikte, Kazım Paşa ve Yakup Şevki Paşa'ya bağlı birlikler savaşın başındaki (1914) sınırlarını geçmeye başlamıştır. Vehip Paşa, birliklere emir vererek, ele geçirilen bölgelerdeki halka adaletli davranılmasını, mal, can, namuslarına dokunulmamasını, ibadethanelere, okullara, kütüphanelere zarar verilmemesini emretmiştir Ermeni halkına, aksi bir davranışla karşılaşmadığı takdirde aynı şekilde adil davranılacaktır¹⁵.

Evliye-i Selase sınırları içinde olan Batum Gürcülerin, Kars ve Ardahan Ermenilerin elindedir. Trabzon Konferansı'nın dağıldığı ve heyetin Tiflis'e hareket ettiği 14 Nisan'da Türk Kuvvetleri saat 16.00 civarında Batum'a girmişlerdir. Böylece 40 yıllık bir ayrılıktan sonra burası da yeniden Osmanlı Devleti sınırları içine dâhil

¹³ Trabzon ve Batum Konferansları hakkında geniş bilgi için bkz: Enis Şahin; Türkiye ve Maveray-ı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Ankara, 2002

¹⁴ Sürmeli, Türk-Gürcü... s.84

¹⁵ ATASE ARŞ.,4/3671,Klas.,2914,Dos.,477,Fih.,67-2,67-3

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

edilmiştir¹⁶. Bu hadise Gürcistan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Gürcü yazar Arkomed'e göre, eğer yerli Müslüman halktan destek ve yardım görmemiş olsa, Osmanlı Devleti'nin Batum'da böyle başarılı olması mümkün değildir. Yine aynı kaynağın iddiasına göre; Türkler bu hareket sırasında ülkeyi yakıp tahrip etmişler, demiryollarını, köprüleri harap etmişlerdir¹⁷. Bunların hepsi de mesnetsiz iddialar olmaktan öteye geçememiştir.

25 Nisan'da, Kars'ın da Osmanlı askeri birliklerinin kontrolü altına girmesiyle Evliye-Selase'nin fethi tamamlanmıştır¹⁸. Kars kuşatması devam ederken önemli siyasi gelişmeler olmuş ve Maveray-i Kafkas Devleti, 23 Nisan'da Osmanlı Devleti'nin istemiş olduğu gibi bağımsızlığını ilan etmiştir¹⁶⁵. Osmanlı Devleti artık siyasi olarak bu devletlerle daha rahat ilişki kurabilecektir. Bunun için taraflar aralarındaki sorunları çözmek amacıyla 11 Mayıs 1918 de Batum'da yeniden bir araya gelmişlerdir. Bu defa, Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği'nin yanı sıra, yeni bağımsızlığını ilan etmiş olan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti de katılmıştır. Görüşmeler 8 Haziran'a kadar devam etmiştir. Konferansta Türk heyetine Adliye Nazırı Halil (Menteşe) Bey, Maverâ-yı Kafkas heyetine ise Trabzon'daki müzakerelerde de başkanlık yapmış olan Gürcü Çenkeli başkanlık yapmaktadır.

Daha önceden yapılan Trabzon Konferansı'nda Gürcü ve Ermeni delegelerin tavizsiz tutumları sebebiyle olumlu sonuç alınmadığı için Türk askeri harekâtı devam etmiş ve Osmanlı Devleti, 1877-78 sınırının büyük bölümünü yeniden ele geçirmiştir. Ancak, geçen zaman zarfında, fazlasıyla da maddi ve manevi zarara maruz kalmıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin barış anlaşması yapılabilmesi için talepleri artmıştır. Tazminat olarak Ermenistan'dan Gümrü ve Sürmeli, Gürcistan'dan Ahıska talep edilmektedir. Ayrıca Ahılkelek, İğdir, ve Culfa Demiryolunun Osmanlı Devleti'ne bırakılması istenmiştir¹⁹. Adı geçen bölgelerden gelen Müslüman halk temsilcileri Osmanlı

¹⁶ ATAŞE ARŞ., 4/3671, Klas., 2947, Dos., 628 Fih.,5-21;Çakmak,Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri... s.268;Ahmet, Refik Altınsoy; Kafkas Yollarında Hatıralar, İstanbul,1919, s.77

¹⁷ Yel, Yakup Şevki... s.51

¹⁸ ATAŞE ARŞ., 5/2743, Klas., 3955, H-100, Fih., 1-4

¹⁹ Kurat, Türkiye ve Rusya... s.474;İhsan Sakarya; Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara,1984, s.284; Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi IV/4,Ankara,1983, s. 190, Batum görüşmelerinde talep edilen Ahıska, Ahılkelek ve kuzeyde küçük bir bölge Gürcülere ait olup, Gümrü'den Culfa'ya kadar uzanan büyük bir kısım ise Ermenilere aittir (350 km.uzunlugunda,50 -100 km. genişliğinde bir arazi). Bu hat üzerinde bulunan başlıca yerleşim merkezleri ise Gümrü, Eçmiadzin, Erivan, Nahcivan ve Culfa'dır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Devleti'ni resmen davet etmiş oldukları gibi, aynı zamanda da Kars ve Batum kuşatmalarına gönüllü milisler göndermiş oldukları için Osmanlı Devleti bu taleplerde bulunma hususunda, kendisini haklı görmektedir²⁰.

III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, Batum görüşmelerinden bir sonuç alınması mümkün olamayınca Türk birliklerine 15 Mayıs'ta Arpaçay hududuna kadar ilerleme emri vermiştir. Bunun için de Gümrü - Culfa demiryolunun ele geçirilmesi ve de Gürcistan'ın, demiryolu hâkimiyetini Osmanlı Devleti'ne bırakmak konusunda ikna edilmesi gerekmektedir. Gümrü'nün de işgal edilmesi bu amaca yönelik gerçekleştirilmiş olup, 16 Mayıs'ta şehir teslim edilmiştir²¹. Osmanlı askeri birliklerinin ilerlemesi Ahıska, Çürüksü havalisi boyunca devam etmiş ve Erivan'a doğru genişlemiştir. 28 Mayıs'ta Karakilis de Türk hâkimiyetine geçmiştir. Ancak bütün bu gelişmeler Almanya'yı da rahatsız etmeye başlamış ve Gürcistan'la yakın siyasi ve askeri ilişki geliştirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda 28 Mayıs 1918' de Poti'de Gürcü Alman ittifakı imzalanmıştır²². Bu anlaşma tamamen Osmanlı Devleti'nin Kafkasya planlarına zarar verecek hükümler içermekte olduğu için Osmanlı Devleti ile Almanya arasında problemler yaşanmaya başlanmıştır²³.

²⁰ Yel, Yakup Şevki... s.52

²¹ ATAŞE ARŞ., 5/2743, Klas., 3955, Dos.,51 B, Fih., 18

²² Sürmeli,Türk Gürcü...,s.142, Gürcistan Cumhuriyeti'nin ilk başkanı olan Noe Ramisvili ile Çenkeli ile Almanya temsilcisi Fon Lossov Karadeniz'in Poti limanında bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşmeyi müteakiben 28 Mayıs 1918' de Poti'de Gürcü Alman ittifakı imzalanmıştır. Gürcistan ve Almanya arasında imzalanan bu ilk ekonomik geçici antlaşmaya göre; Almanya, Gürcistan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruması karşılığında, Gürcistan demiryolu sisteminin serbest ve sınırsız kullanımı hakkını elde etmektedir. Ayrıca, Gürcistan limanlarındaki bütün gemilerin tedarikini ve stratejik noktaların Alman askerleri tarafından işgalini, Alman - Gürcü madencilik anonim şirketinin kurulmasını ve diplomatik ve konsolosluk temsilcilerinin karşılıklı değişimini sağlayan imtiyazları elde etmiştir. Fon Lossov, buna karşılık olarak Gürcistan'ın uluslararası alanda tanınmasının ve toprak bütünlüğünün temin edileceği hususunda Almanya'nın gerekli yardım ve desteğini vereceğini taahhüt eden gizli bir mektup göndermiştir. Almanlar, Gürcistan'ı himayeleri altına almak suretiyle, Kafkasya ve yakın doğudaki planlarını gerçekleştirme yolunda önemli bir merhale kat etmişlerdir.

²³ Geniş bilgi için bkz: Yel, Yakup Şevki ...,s.54-55; Mustafa Çolak, "Alman Belgelerinde Bakü Üzerindeki Osmanlı-Alman Mücadelesi (1918)", 8. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, 24 - 26 Ekim 2001, Ankara, 2003, s. 553,27 Ağustos 1918'de Brest Litovsk Antlaşmasına ek olarak Almanya ve Rusya arasında imzalanan antlaşma ile Almanya, Türklerin Bakü

Osmanlı Askeri harekâtının giderek yaygınlaşması ve Gürcistan'ın menfaatlerini tehdit etmesi üzerine 4 Haziran 1918'de Batum'da Gürcistan ve Osmanlı delegeleri arasında barış ve dostluk antlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaları Osmanlı Devleti adına Halil Bey ve Vehip Pasa, Gürcistan Cumhuriyeti adına Başbakan Ramisvili, Odiselidze, Gvazava ve Ritkiladze'den oluşan bir heyet imzalamıştır. Osmanlı Devleti bu anlaşmayla, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri arasında yeni sınırları tespit ve tayin etme hakkı kazanmıştır. Buna göre; Ahıska ve Ahılkelek kazaları Osmanlı sınırlarına dâhil olmuştur. Antlaşmanın 3. maddesiyle de Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın karşılıklı sınırlarının belirlenmesi hususunda hazırlanan protokollerin Türkiye'ye bildirilmesi ve sonradan bunun antlaşmanın metnine dâhil edilmesi ve 4. maddeyle de, her iki tarafın arazisinde silahlı çete teşkiline müsaade edilmemesi, eğer varsa da bunların dağıtılması karar altına alınmıştır²⁴.

Enver Paşa,Almanya ile her geçen gün artış göstermekte olan anlaşmazlıkları çözmek amacıyla Doğu cephesini yeniden düzenleme ihtiyacı duymuştur.Yeni düzenlemeye göre 9 Haziran 1918'de VI. ve III. Ordular III., VI. ve IX. Numaralı üç ayrı ordu haline getirilirken, IX. Ordu'nun kumandanlığına Yakup Şevki Paşa atanmıştır¹⁹³. Bu üç ordu, Şark Orduları Grubu namıyla Ferik Vehip Paşa'nın kumandasına verilmiştir. Üçüncü ordu kumandanlığına Ferik Esat Paşa getirilirken, Altıncı Ordu Kumandanlığına da Halil Paşa atanmıştır. Yakup Şevki Paşaya bağlı Dördüncü Kolordunun Kumandanı Ali İhsan Paşa, Birinci Kolordunun Kumandanı da Kazım Karabekir Paşadır²⁵.

üzerindeki harekâtına engel olmayı taahhüt etmiştir. Rusya da buna karşılık olarak Bakü petrol üretimini artırarak, petrolün dörtte birini Almanya'ya vermeyi taahhüt etmiştir. Hâlbuki 31 Temmuz 1918'den itibaren Bakü yönetimi Bolşeviklerin elinden çıkmış olup, 1 Ağustos'tan itibaren Rusya da Bakü'den petrol temin edemez hale gelmiştir. Osmanlı Devleti, Almanya ve Rusya arasındaki bu antlaşmadan., 27 Ağustos 1918'de haberdar edilmiştir. Bu haber İstanbul'da büyük bir şaşkınlığa sebep olurken, İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nde ve Meclisi Vükelada sert tartışmalar yaşanmıştır. Talat Pasa, bu antlaşmanın Alman Meclisinde onaylanmamasını istemiş ve hemen arkasından da Almanya ile bu konuyu görüşmek üzere, 3 Eylül'de Berlin'e gitmiştir.

²⁴ Sürmeli,Türk Gürcü...,s.149

²⁵ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 137, Dos., 632, Fih., 3,3-1;W.E.D.Allen.,Muratof,Paul.,Kafkas Harekatı 1918-1922,Türk Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi,Ankara, 1966,s.444; Çakmak, Büyük Harpte Şark Cephesi,s.269; Belen, 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti... s. 354; Akdes Nimet Kurat, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları, Ankara,1996, s. 45; Vehip Paşa, 29 Haziran'da derhal istifa ederek görevden ayrılmış, böylece,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Osmanlı Devleti Azerbaycan'la olan anlaşma gereğince bir taraftan Bakü'nün Ermenilerden kurtarılması için mücadele ederken, diğer taraftan da 12 Haziran 1918 de yapılan plebisitle de Kars, Ardahan ve Batum halkı hür iradeleri ile Osmanlı Devleti sınırları içine iştirak etmeyi kabul etmişlerdir²⁶.

Osmanlı Devleti 1918 senesi içinde Kafkas harekâtında planlarının ötesine ulaşarak 15 Eylül'de yapılan taarruz sonucunda da Bakü'nün, Ermeni, İngiliz ve Bolşevik Ruslardan kurtarılmasını temin etmiştir²⁷. Kazım Karabekir Paşa o tarihlerde Türk birliklerinin yayılmış oldukları bölgeleri şöyle ifade etmektedir: "Doğuda IX. Şevki Paşa Ordusu, Merkezi Kars'da birlikleri İran Azerbaycan'ı da dâhil olduğu halde, Batum'a kadar Evliye-i Selâse'de dağınmış halde idi. Kafkasya'da Bakü'de ve Kuzey Kafkaslara kadar dağılmış Nuri Paşa birlikleri vardı. Karargâhım Tebriz'di. XI. Kafkas Fırkası İran Azerbaycan'ını işgal etmiş, XI. Kafkas Fırkası da, Erivan 'in 6 km. güneyinden geçen Türk-Ermeni hududundan Araş Nehri'ne kadar Nahcivan bölgesini işgal ediyordu. Yani yüzlerce kilometreye serpilmiş bir halde idik."²⁸. Ancak müttefikleri mütareke talebinde bulunmaya

Enver Paşa bu problemi sessizce halletmiştir. Aynı gün VI. Ordu lağvedilerek XXIII. Kolordu haline getirilirken, Vehip Paşa ayrıldıktan sonra boşalmış olan Şark Orduları Grup Kumandanlığına da, Enver Paşa'nın amcası olan VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa getirilmişti. Ali İhsan Paşa da XIII. Kolordu kumandanlığına atanmıştır

²⁶ Yel, Yakup Şevki... s.63

²⁷ ATAŞE ARŞ., 4/15294, Klas., 3820, Dos. 11, Fih., 7-112, 7-113;Kazım Karabekir;Erzincan ve Erzurumun'un Kurtuluşu,İstanbul,1939,s.9;Bu konuda geniş bilgi için bkz. Süleyman İzzet,Büyük Harpte(1334-1918)15 Piyade Tümeninini Azerbaycan ve Şimali Kafkasya'daki Hareket ve Muharebeleri,İstanbul,1936;Ayrıca bkz:Selma Yel,“Osmanlı Ordusunun Kafkasya Harekatı ve Bakü'nün Kurtarılması”,Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi,Ağustos,2003,s.111-120,4 Haziran 1918 tarihinde Batum'da, müstakil Azerbaycan Devleti ile Türkiye arasında yapılmış olan anlaşmanın 4ncü maddesi gereğince Türkiye, istek gelmesi halinde Azerbaycan'a askeri yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir. Bu sebeple, Azerbaycan Meclisi Başkanı Mehmet Emin Resulzade, İstanbul'a gelmiş ve Enver Pasa nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunarak, yardım isteğini iletmiştir. Türk ordusunun doğrudan doğruya Azerbaycan meselesine müdahalesi, Almanlar tarafından tepkiyle karşılanacağı için Enver Paşa farklı bir strateji geliştirmiş Azerbaycan'da Nuri Paşa kumandasında “İslam Ordusu” adı altında yeni bir ordu teskil edilmiştir. İslam ordusunun çekirdeğini IX. Ordu'dan alınan 5. Kafkas fırkası (mevcudu 6 bin)teşkil etmekte olup, 10-12 bin civarında da Azerbaycanlı gönüllünün iştirak etmesi öngörülmüştür.

²⁸ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul,1969,s.1

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

başlamış olan Osmanlı Devleti'nin tek başına bu kadar geniş cephede savaşa devam etmesi mümkün değildir.

Kafkasya ve İran'ın Tahliye Edilmeye Başlanması ve Mondros Mütarekesi:

Bulgaristan'ın 28 Eylül 1918 de mütareke istemesiyle birlikte, diğer müttefiklerle birlikte Osmanlı Devleti için de mütareke istemek kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu sebeple, Talat Paşa Kabinesi 8 Ekim 1918'de istifa ederek bu kararı tatbik etmeyi yeni kurulacak hükümete bırakmıştır Yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmiş olan Tevfik Paşa bu işte muvaffak olamayınca, Ahmet İzzet Paşa yeni hükümeti teşkil ederek, 19 Ekim 1918'de resmen göreve başlamıştır²⁹.

Ahmet İzzet Paşa, ilk olarak 3 Ekim 1918 de imzalanmış olan Batum Barış Anlaşması gereğince, 21 Ekim 1918'de Şark Orduları Grubu tarafından Brest-Litovsky Anlaşması harici işgal edilmiş olan bölgelerin tahliye edilmesini emretmiştir³⁰. Daha sonra da, 27 Ekim 1918'de 5287 sayılı kanunla Şark Orduları Grup Kumandanlığı lağvedilmiş ve Doğu cephesi VI. ve IX. Ordular olarak yeniden düzenlenmiştir. Bütün Kafkasya cephesi aynı zamanda Yakup Şevki Paşaya bağlandığı için, tahliye işlemlerinin bütün mesuliyeti de ona kalmıştır. IV. Ordu Kumandanlığına ise Alı İhsan Paşa atanmıştır³¹.

Ahmet İzzet Paşa, 29 Ekim'de IX Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya verdiği emirde, 24 Ekim'de başlamış olan tahliyenin altı hafta içinde bitirilmesini istemiştir. İlgili kıta kumandanlarına ve mülki memurlara lüzumlu emirler verilmiş ve bu emirler dâhilinde, her memur ve kumandan şiddete yönelik hareketleri bastırmak ve hem de bu hareketlerin doğurabileceği mahzurları halka anlatmakla yükümlü kılınmışlardır. Bunun yanı sıra hudut haricindeki erzak, mazot, silah ve teçhizatların kısa sürede nakledilmesi gerekmektedir³². Aynı günlerde Osmanlı Devleti temsilcileri ile İtilâf Devletleri temsilcileri arasında 27 Ekim'de başlamış olan mütareke görüşmeleri, 30 Ekim 1918'de sona ermiş olup, mütareke şartları 31 Ekim'den itibaren yürürlüğe girmiştir³³.

Tahliyelere daha mütarekenin imzalanmasından önce başlanılmış olmakla beraber, mütarekenin XI. Maddesiyle bu konu kesin hükme bağlanmıştır. Bu madde, Kuzeybatı İran'daki Osmanlı birliklerinin derhal 1914 sınırları gerisine çekilmesi, Kafkasya'da

²⁹ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 575.

³⁰ ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih., 2.38, Ceride II.

³¹ ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih., 6.11.

³² ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih., 1/30

³³ Sebahattin Selek, Anadolu İhtilali, İstanbul 1960, s. 25;

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

tahliye edilmemiş bölge varsa, mahallinde yapılacak tetkikat sonucu istenilirse tahliyeye devam edilmesiyle ilgilidir. İngilizler bilhassa bu maddeyi istedikleri gibi yorumlayarak, IX. Orduyu ve Yakup Şevki Paşa'yı çok müşkül durumlarda bırakmışlardır.

Tahliyelere devam edilirken, Kafkas ve İslam Ordularının lağvedildiğini bildiren emir dâhilinde müsaade edildiği için, Osmanlı subay ve erlerinden isteyenlerin tahliye edilen bölgelerde kalmalarına müsaade verilmiştir³⁴. İşgal altına girecek olan Anadolu'ya dönmektense, o tarihlerde yeni yeni bağımsızlıklarını kazanmaya başlamış olan Azerbaycan ve Dağıstan dâhilinde kalmak, ya da yeni teşkiline başlanacak olan milli şûralar emrinde görev almak bazı subay ve erlere daha cazip gelmiştir³⁵. Bu uygulama sayesinde hızla teşkil edilmiş olan milis kuvvetleri ve milli şûralarla, Gürcü ve bilhassa Ermenilere karşı bölge halkı kendini koruma imkanı bulmuştur.

Tahliye edilen bölgelerde gönüllü olarak subay ve erlerin bırakılması plânı tatbik edilmeye çalışılmakla birlikte, tahliye söylentileri ile birlikte halk arasında endişe ve panik meydana gelmiştir³⁶. İtilâf Devletleri'nin 6 hafta içinde tahliyesini istedikleri

³⁴ ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas, 251, Dos., H.2, Fih., 6.11.

³⁵ Bu müsaadeyi Ahmet İzzet Paşa vermiş olmakla beraber, fikir Enver Paşa'ya aittir. Enver Paşa 8 Ekim 1918 de gayet gizli kaydıyla ve kendi el yazısıyla Halil Paşaya göndermiş olduğu mektubunda; "... Azerbaycan'ın teşekkülünü temin etmeyi mühim bir vazife biliyorum. Evvela

oranın teşkilatının ikmâli için adam, silah, cephane ile hemen yardım edilsin..."demektedir. Ayrıca bu iş için 700.000 lira gönderdiğini belirterek kendinin de ilerde oraya gelebileceğinden söz etmektedir. Fakat, Halil Paşa asla Azerbaycan'a gelmemesini tavsiye ederek buna mani olmuştur. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir; Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1919-1922) III, İstanbul, 1981, s. 448.

³⁶ ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., H.4, Fih., 2.2., Nahcivan Belediye Reisi Ali Şefik'in 2 Kasım 1918 tarihli Yakup Şevki Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafta, halkın içinde bulunduğu korku ve panik havası açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bir takım talepleri de içeren telgraf özetle şöyledir:

Tahliye bölgesi Müslüman halkı, herhangi bir teşkilata sahip olmadıklarından bahisle, Osmanlı askerinin çekilmesinden sonra kendilerini katiyetle Ermenilere karşı koruyamayacaklarına inanmaktadırlar,

Ermenilerin tahliyeyi müteakiben olmazsa bile, mutlaka onları yok etmek isteyeceklerine ve de katiyetle Müslüman halkla bir arada yaşamak istemeyeceklerinde halk hemfikirdir. Halk, bu yüzden Yakup Şevki Paşadan bu bölgeleri tahliye ederken, mal ve can emniyetini temin etmek için bir miktar asker bırakılmasını, eğer bu mümkün olmazsa ve göç etmeleri gerekirse de önceden haber verilmesini

Ahıska, Ahılkelek, Gümrü, İğdır, Nahcivan bölgelerinden gelen heyetler Yakup Şevki Paşa'ya müracaat ederek, tahliyeden vazgeçilmesi hususunda ısrar etmeye başlamışlardır. Yakup Şevki Paşa ise imkânları ölçüsünde halkın emniyetini temin etmeye çalışmaktadır. Bu amaçla ilk önce, kasım başından itibaren Nahcivan, Şahtahtı, Yenice, Nuraşen, Kemerli ve Serderâbâd mıntıklarında idarî düzenlemelere başlamıştır³⁷.

Evliye-i Selâse'nin Tahliyesinin İstenmesi ve Bölge Halkının Tepkileri:

Sadrizam Ahmet İzzet Paşa, Kafkasya ve İran'ın tahliye emrini verirken, İtilâf Devletleri'nin daha başka bölgelerin tahliyesini istemeyeceklerini ümit etmiştir. Zaten, Evliye-i Selâse asırlardan beri Türk toprağı olup, sadece 40 senelik süre boyunca Rusya'nın hâkimiyeti altında kalmıştır. Üstelik bölge halkının büyük ekseriyeti Müslüman ve Türk'tür. Fakat Yakup Şevki Paşa, yine de İtilâf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesi gereği bu bölgede bir araştırma yapabileceklerini dikkate alarak bazı idari düzenlemelere başlama ihtiyacı duymuştur. Çünkü İtilâf Devletleri tarafından Evliye-i Selâse bölgesinde bir araştırma yapılması halinde Kars, Ardahan ve Batum sancaklarında asayiş ve düzenin kontrol altında olduğunun gösterilmesi gerekmektedir. Bu amaca yönelik olarak, öncelikle sancak, kaza ve nahiyelerde mükemmel bir hükümet teşkilatı vücuda getirilmeye çalışılmıştır. İdari teşkilatlarda görev alacak olanlar, halkın itimadını kazanabilecek kabiliyette olanlardan seçileceği gibi, aynı zamanda da, İtilaf Devleti mensupları üzerinde olumlu tesir bırakabilecek yapıda olmaları gerekmektedir. Bundan dolayı, nahiyelere kadar gönderilecek olan memurların mümkün olduğunca okumuş ve aydın kişilerden seçilmesi istenmiştir³⁸.

Yakup Şevki Paşa bu uygulamaları tamamıyla bitirmeden 11 Kasım 1918'de İtilâf Devletleri Evliye-i Selâse'nin resmen tahliyesini

istemektedirler. Böylece mal ve erzaklarını İran ve Osmanlı Devleti sınırları dâhiline götürebileceklerdir

³⁷ ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., H.2, Fih., 5.22, Ceride III., Adı geçen merkezlerde birer başmüdürlük ve bu merkezler civarında da baş muhtarlık ve bunlara bağlı muhtarlıklar teşkil edilmesi için talimat vermiştir. Bunların hepsi, İğdır'daki Hükümet-i Mahalli Reisine bağlı olacak ve halk böylece problem ve dertlerini resmi yoldan çözebilme imkânı bulacaktır. Yakup Şevki Paşa aynı zamanda bu şekilde, Müslüman halkın organize siyasi bir güç olmalarını temin etmeye çalışmaktadır.

³⁸ ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., H.2, Fih., 12.5.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

istemişlerdir³⁹. Mondros Mütarekesi'ne göre, İtilâf Devletleri'nin böyle bir talepte bulunabilmeleri için her şeyden önce Evliye-i Selâse'de bir heyetle araştırma yaptırarak, mütarekeye aykırı hususları tespit ettirmeleri gerekmektedir. Yakup Şevki Paşa İngilizlerin bu konudaki planlarını tahmin etmiş olduğu için bu mahzuru ortadan kaldıracak tedbirler almaya çalışırken, bu zaman zarfında herhangi bir heyetin araştırma yapmasına mani olmaya çalışmıştır. Tiflis'deki General Beach'ın Kars, Ardahan ve Sarıkamış'da inceleme yapmasına karşı çıkarken, Harbiye Nezaretine göndermiş olduğu şifrede bu hususla ilgili olarak; "... *Bu vesile ile mütarekenamenin 11. ve 15. maddeleri hakkındaki nazâr-ı dikkati devletlerini ehemmiyetle celbetmek mecburiyetindeyim. Çünkü, İtilâf Devletleri'nin mütarekeye mugayir hareket meyanında, bilhassa Kafkas mesaili islamiyetle, Türklüğü ehemmiyetli bir surette mutazarrır etmektedir.*" diyerek, 11. madde gereği İtilâf Devletleri'nin sözde inceleme heyetlerinin, Kafkasya'nın tahliyesine devamla Evliye-i Selâse'nin tahliyesini isteyebileceklerine de dikkat çekmiştir⁴⁰.

İngilizlerin baştan beri Evliye-i Selâse ile ilgili tasarıları bu yöndedir. Mondros Mütarekesi'nin 11. maddesinde söz konusu edilen, "gerekli görülürse" ifadesi bir aldatmacadan başka bir şey değildir. Bunun en açık göstergelerinden birisi de, herhangi bir araştırmaya dahi lüzum görmeden, üstelik de 300.000 kişilik Müslüman nüfusa karşılık 60.000 Hıristiyan nüfusun olduğu Evliye-i Selâse'de tahliye talebinde bulunmuş olmalarıdır. Yakup Şevki Paşa bu son gelişmeleri 23 Kasım 1918 tarihli şifre ile öğrenmiştir⁴¹.

Yakup Şevki Paşa, Evliye-i Selâse'nin tahliyesi hususunda bu düşüncelere sahip olmasına rağmen, Harbiye ve Hariciye Nezaretleri ile Dâhiliye Nezareti, Mondros Mütarekesi'nin Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu hakları dahi kullanmadan, tahliye talebini kabul etmişlerdir. Sadece kış gelmiş olduğundan, askeri birliklerin nakli çok zor olacağı için tahliyenin 1919 baharına ertelenmesini istemişler ancak bunu da İngilizlere kabul ettirememişlerdir⁴². Hükümeti'nden tam yetki almış olduğunu belirten İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Amiral Calthorpe, bu işi oldubittiye getirmeye çalışmıştır⁴³.

³⁹ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 4, Dos., 18, Fili., 4; Türk İstiklâl Harbi I, Mondros... s. 157;A. Ender Gökdemir; Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti, Ankara, 1989, s.33.

⁴⁰ ATAŞE ARŞ., 172, Klas., 103, Dos., 363, Fili., 2072

⁴¹ Türk İstiklâl Harbi I, Mondros... s. 158.

⁴² ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 4, Dos., 18, Fih., 5/2, 6

⁴³Yel, Yakup Şevki... s.80

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Osmanlı Devleti tahliye kararını iptal ettiremeyince, bu kez de tahliye müddetini uzatmak için teşebbüse geçmek mecburiyetinde kalmıştır. Yine de her ihtimali dikkate alan Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa, Yakup Şevki Paşayı ikaz ederek, "...*Osmanlı kıtaları çekilmeden önce Kars, Ardahan sancaklarına İngilizlerin girmemesi hususunda lüzumlu tertibatlar alınmış olmakla beraber, Suriye, Kafkasya ve Boğazlarda yapılmış olan üzücü hadiselerle bakılarak da...*" Evliye-i Selâse dâhilindeki mühimmat, erzak ve silahların bir an önce geriye naklini istemiştir.⁴⁴

Üç sancak dâhilinde ordunun 6 aylık iâşesi, silah ve sair malzemeler vardır. Bunların geriye nakli için havaların müsait olmasının yanı sıra, nakil araç ve gereçlerinin de yeterli olması gerekmektedir. Her şeyden önce gerekli olan zamandır. Daha önceki senelerde önce Rus ardından da Ermenilerin saldırılarıyla Doğu Anadolu ıssızlaşmış ve mahsul alınamamıştır. Dolayısıyla halk açlık tehlikesi ile karşı karşıyadır. Eğer Yakup Şevki Paşa Evliye-i Selâse'yi tahliye ederken, Kars ve Sarıkamış ambarlarındaki erzakı nakletmeye muvaffak olamazsa, halkla beraber ordu da açlığa mahkûm olacaktır⁴⁵. Yakup Şevki Paşa bu sebeplerden dolayı, havalar düzeline kadar Kars ve Ardahan Sancakları'nın İngilizler tarafından işgal edilmemesine gayret sarf etmiş ve hatta İngilizlerin Gümrü civarında beklemeye razı olmaları halinde, bir milyon kiloluk unluk buğday ile başka yardımlar yapmak hususunda söz vermiştir⁴⁶.

Tahliye müddetinin uzatılması hususunda yazışmalar devam ederken, Yakup Şevki Paşa geride kalacak olan halkın can ve mal emniyetini de teminat altına almaya çalışmıştır. Bölge halkı Türk askeri bölgeyi tahliye ettiğinde Ermeni ve Gürcülere karşı silahlı mücadele kararı almıştır. Yakup Şevki Paşa ayrıca, Ermenilerin katliam yapma ihtimaline karşı, gerekirse Türk halkını, sınırın batısına nakletme düşüncesinde olduğunu da Hariciye Nezaretine bildirmiştir⁴⁷. Evliye-i Selâse'nin tahliyesine hava şartlarındaki bütün olumsuzluğa rağmen devam edilmeye çalışılmıştır. 16-17 Aralık günlerinde daha önce olduğu gibi 30-50 cm kar yağmış olmasına rağmen çalışmalar yine de ertelenmemiştir. Zira Brest-Litovsky sınırı haricindeki bölgelerden taşınmış olan erzak ve mühimmatın büyük çoğunluğu Kars'daki

⁴⁴ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 5, Dos., 36, Fih., 34-1

⁴⁵ Belen, 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti... s. 386. Sadece Kars dahilinde bakıma muhtaç kimsesiz, öksüz ve yetimlerden, kadınlardan oluşmuş 600 kişi vardı. Bunlar askeri pavyonlarda barındırılıyordu. Bkz. Fahrettin Erdoğan; Türk Elleri Hatıralarım, 1954, s. 158

⁴⁶ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 5, Dos., 36, Fih., 3.1

⁴⁷ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 4, Dos., 18, Fih., 13/2

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

ambarlardadır. Üstelik İngilizlerin iddialarının aksine, buğday stokları herhangi bir yerden ganimet olarak değil, Yakup Şevki Paşanın gayretleri neticesi yetiştirilip stoklanmıştır. Dolayısıyla da Osmanlı Devleti'ne aittir⁴⁸.

İtilâf Devletleri tahliyelerin bir an önce sona ermesinde ısrar ederken, aslında amaçları, bölge dâhilindeki silah, iaşe ve teçhizata el koyabilmektir. Böylece Osmanlı Devleti'nin elindeki en güçlü ordu konumundaki IX. Orduyu zayıflatmış olacakları gibi, orduyu terhis ettirmek suretiyle Doğu Anadolu'yu ehemmiyetli bir güçten mahrum bırakmış olacaklardır⁴⁹. Aynı zamanda da el koymuş oldukları silahlarla Bolşeviklere karşı mücadele etmekte olan Çarlık taraftarlarına destek temin etmiş olacaklardır. Yakup Şevki Paşa da bu plânları fark etmiş olduğu için, herhangi bir İtilâf komisyonunun bölgede tahliyelerin hangi aşamada olduğunu tespit etmesi teklifine sürekli karşı çıkmıştır. Harbiye Nezareti ise aksine böyle bir komisyonun bölgede inceleme yapması halinde, hava şartlarının müsaitliğini görerek tahliye müddetini uzatabileceklerini düşünmektedir. Yakup Şevki Paşaya göre, İtilâf Devletleri'nin daha önceki icraat ve faaliyetlerinde de görüldüğü üzere, bu kez de elbette ki Osmanlı Devleti lehine karar almaları söz konusu olmayacaktır. Hatta buradaki tonlarca yiyeceğe, bunlar Rus malıdır, tahliye edilemez diyerek el konması ihtimali de vardır. Bu tehlikeyi tamamıyla ortadan kaldırmak için Harbiye Nezaretine göndermiş olduğu telgrafta; "... kış çok şiddetli olmaz ve yollar kapanmaz ise, 10 Aralık 1918 de başlamış olan boşaltmanın Şubat 1918 sonunda biteceğini ümit... " ettiğini bildirmiştir⁵⁰.

General Forestier Volker, Yakup Şevki Paşa Görüşmesi:

Yakup Şevki Paşa, Elviye-i Selâse dâhilinde inceleme yapılmasını engellemeye çalışmışsa da, bunda muvaffak olamamıştır. Durumu yerinde görüp tahliye şartlarını ve süresini belirlemek üzere görevlendirilmiş olan İngiliz Generali Forestier Volker, 7 Ocak 1919'da Arpaçay'ı geçerek Kars'a gelmiştir^{51,52}

⁴⁸ Erdoğan, Türk Elllerinde....s. 189.

⁴⁹ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 4, Dos., 18, Fih., 7.

⁵⁰ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas. 4, Dos. 18, Fih., 31; Türk İstiklâl Harbi I, Mondros... s. 666.

⁵¹ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas.,5, Dos.,36, Fih.,26.3; Yel.,Yakup Şevki...,s.82,Görüşme isteğiyle Tuğgeneral F.Volker'ın nzdine çağrılmış olan Yakup Şevki Paşa,işgalci bir gücün kumandanının ayagina gitmekten son derece muzdarip olmuştur.Yakup Şevki Paşanın , Tuğgeneralin bulunduğu vagona binerken gözlerinin dolduğunu yaveri Sadık Atak anılarında ifade etmektedir.

Yakup Şevki Paşa ile General Volker arasındaki görüşme oldukça tartışmalı geçmiş olup, tespit edilen hususlar şunlardır:

1- Yakup Şevki Paşa tahliyelerin en geç Şubat 1919 senesi sonunda bitirileceğini belirtmesine rağmen, General Volker tahliyelerin kasten uzatıldığında ısrar etmiştir. Hatta bu hususta münakaşaya başlayınca, Yakup Şevki Paşayı İstanbul'a şikâyet etmekle tehdit etmiş ve en geç birkaç hafta sonra tahliyelerin sona erdirilmesini istemiştir.

2- Görüşmede tartışmaya sebep olan ikinci konu, depolanıp geriye nakledilmekte olan hububatın İngilizlere tesliminin istenmesidir. General F Volker, ancak Erzurum'a kadar yetebilecek olan 18 ile 30 bin kilo kadar hububatın nakline müsaade etmektedir. Yakup Şevki Paşa bu hususta anlaşmak mümkün olmayınca; "...siz beni ve ordumu açlığa mahkûm etmek istiyorsanız bu teklifinizi Harbiye Nezaretine yazıp, gelen cevaba göre hareket ederim..." demek mecburiyetinde kalmıştır.

O tarihe kadar geriye ancak bin ton kadar hububat nakledilmiştir. Bu yüzden General F. Volker'ın bu isteğinin kabul edilmesi halinde, IX. Ordu Erzurum'a çekildiğinde aç kalacaktır. Yakup Şevki Paşa bilhassa bu hususta Harbiye Nezareti'nin aktif politika takip etmesini istemiştir.

3- Bir diğer tartışma konusu da Kars'la alakalıdır. General F. Volker, 12-14 Ocak 1919 tarihlerinde Kars'a bir İngiliz subayı ile 200 asker ve bir Ermeni Hükümet Heyetinin gelerek Kars Hükümetini ve idaresini teslim alacaklarını söyleyince, Yakup Şevki Paşa'nın muhalefeti ile karşılaşmıştır. Ancak, Yakup Şevki Paşa daha sonra bu teklifi kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Ayrıca Kars'daki telsiz - telgraf istasyonu ve diğer telgraf merkezlerinin teslimini kabul etmiştir.

4- Bütün tren ve demiryollarının 15 Ocak'tan itibaren Ermenilere teslim edilmesi hususu ise Yakup Şevki Paşa tarafından kabul edilemez bulunmuştur. Yalnız Gümrü'den, Kars'a kadar olan kısmın teslimini uygun bulmuştur. Geri kalan bölüm nakliyatın devamınca Yakup Şevki Paşaya gerekli olduğu için bu isteğe karşı çıkmıştır. General F. Volker da bu mazereti geçerli gördüğü için bu hususta Yakup Şevki Paşa'nın isteği kabul edilmiştir.

5- General F Volker, bütün hudut boyunca giriş ve çıkışların

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

yasaklanmasının kaldırılmasında da ısrar edince, Yakup Şevki Paşa çok mahzurlu olabilecek böyle bir uygulamanın sonucunda, her millet ve ahalinin ve de askerinin birbirine karışabileceğini, kavga ve katliamların olabileceğini belirtmiştir. Fakat General F. Volker, Yakup Şevki Paşa'nın öne sürdüğü mazeretleri kabul etmemiştir. Bu sebeple, önceden tedbir almak amacıyla Yakup Şevki Paşa bütün birliklerini geriye doğru toplamaya karar vermiştir.

6- Geriye taşınacak eşya ve mühimmat hususunda da General F. Volker problem çıkarmıştır. Osmanlı malı silahlar ve de mühimmatın eşya ve sairinin bütünüyle götürülmesine müsaade etmekle beraber, sözde Rus malı tabir ettiklerinin götürülmesine karşı çıkmıştır. Yakup Şevki Paşa bu hususu da kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Bu görüşmede varılan neticeleri aynı gün Harbiye Nezaretine de bildiren Yakup Şevki Paşa, bilhassa nakline müsaade edilen hububat ve erzak miktarı hususu üzerinde durmuştur. Mümkün olursa bütün erzakın nakledilmesi için acil bir çözüm yolu bulunmasını, yok eğer bu olamazsa da, en azından mevcut erzakın üçe ikisinin naklinde ısrar edilmesini istemektedir⁵³.

Yakup Şevki Paşa'nın gerek bu görüşmede ve gerekse de daha sonra üzerinde ehemmiyetle durduğu husus erzak naklidir. 12 ve 15 Ocak tarihli Harbiye Nazırına gönderdiği telgraflarda da bu konunun ehemmiyetine dikkat çekmeye çalışarak; *"...ordumuzun erzakını kâmilan, olmazsa da hiç olmazsa sülüs anının (üçte biri) birlikte olmadığı takdirde, erzaksız ve zamret içinde bulunan Erzurum mintikasında pek ziyade müşkülât çekilecektir. Bu sebeple de bütün kudret ve kuvvetimle gece ve gündüz erzak sevk ve nakline nezaret..."* ediyorum demektedir. İngilizlerin her türlü engelleme çabalarını göz önünde bulundurarak da, kendi erzaklarını nakletmeye yetkileri olduğuna dair Harbiye Nezareti'nden resmî belge istemiştir⁵⁴.

General F. Volker 400 bin kilodan başka erzakın nakline müsaade vermediği ve en geç de iki gün içinde bu hususun halledilmesini istediği için İstanbul'da yoğun diplomatik yazışmalar başlamıştır⁵⁵. Hariciye Nezareti'nin, İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığına yapmış olduğu müracaatta, General F. Volker'ın Yakup Şevki Paşaya 19 Ocak 1919'a kadar tahliyeyi sona erdirmesi

⁵³ ATAŞE ARŞ., L/2, Klas., 5, Dos., 36., Fih., 1;Yel,Yakup Şevki...s.84, Yakup Şevki Paşa kendisini oldukça üzen ve müşkül durumlarda bırakan bu görüşmeden hatıratında *"... birçok mesaili müzakere ve münakaşa ve mücadeleden sonra def oldu gitti..."* diye söz etmektedir. Bu ifadeden duyduğu öfke bariz bir şekilde belli olmaktadır.

⁵⁴ ATAŞE ARŞ.,1/2. Klas., 5, Dos., 36., Fih.,36.ve Fih.,11-1

⁵⁵ ATAŞE ARŞ.,1/2. Klas., 5, Dos., 36., Fih.,36.ve Fih.,40

için baskı yaptığı bilhassa belirtildikten sonra, onbeşbin kişiye ancak bir ay yetebilecek kadar erzak haricindekilerin nakline müsaade verilmediğinden ve de havalar düzelmemiş olduğu için ulaşım imkânlarının son derece olumsuz olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca, IX. Ordu'nun çekileceği bölge halkının başak ve ot kökleriyle beslenecek kadar aç oluşundan da söz edilmiştir. General Vilson'a, "... İngiliz Devleti muhaccesinin bu erzaka katıyen muhtaç olmadığı bâdel hayırdır..." denilerek, General F. Volker'ın Yakup Şevki Paşaya zaman ve miktar hususunda baskı yapmaması istenmiştir. Ayrıca, İngilizler hububat miktarı hususunda tavizde bulunurlarsa, karşılık olarak mevcut erzakın üçte birinin İngiliz kıtalarına bırakılacağı ifade edilmiştir⁵⁶.

Defalarca İngiliz işgal kuvvetleri kumandanlığına müracaat edilmesine rağmen, tahliye müddetini uzattırmak mümkün olamamıştır. Ancak yazışmaların uzamasıyla Yakup Şevki Paşa yaklaşık iki aylık zaman kazanmıştır. Bu zaman zarfında halktan toplanan arabaların da yardımıyla, Malzeme ve iase stoklarının büyük bölümü Sarıkamış'a, oradan da trenle Erzurum'a nakledilmeye çalışılmıştır⁵⁷.

Elviye-i Selâse'nin tahliye edilmesine Kasım 1918 de başlanılmasına rağmen, Ocak 1919 başında hububat, silah ve mühimmatların büyük bölümü nakledilmiş durumdadır. Yakup Şevki Paşa bunu: "... *Bin müşkülât ve fedakârlıkla ye İngilizlerin nazarı ve teftişi ve muhalefetleri tahtında 5.000.000 kilo kadar erzakımızı ve umum esliha ve mühimmat eşya ve teçhizatımızı hudut gerisine nakledebildik.* " şeklinde ifade etmektedir⁵⁸. Aynı kaynağa göre, nakliyatındaki güçlükler sebebiyle 4.500.000 kilo kadar hububat ve çeşitli Rus eşyaları ve malzemesi de geride bırakılmıştır. Aynı şekilde Elviye-i Selâse halkının teşkilatlanması da tamamlanmıştır.

10 Ocak'ta da Yakup Şevki Paşa, Karşılıkların bütün ısrar ve yalvarmalarına rağmen Erzurum'a doğru yola çıkmıştır. Sarıkamış'a geldiğinde yine hiç istemediği halde, Kars'ı teslim almak üzere yola çıkmış olan İngiliz ve Ermenilerden oluşmuş heyetle karşılaşmış ve İngilizlerden gelen talep üzerine, 14 Ocak'ta heyet başkanı General Beach'le bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede, General Beach askeri kuvvetlerle teslim alacakları ambarlar hakkında bilgi almaya çalışmıştır. General F. Volker gibi General Beach de 400 bin kilodan

⁵⁶ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 5, Dos., 36., Fih., 26.1 ve 26.2.

⁵⁷ Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, Ankara 1962, s. 160

⁵⁸ Yel, Yakup Şevki... s.122

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

fazla erzakın nakline karşıdır. Hâlbuki Hariciye Nezareti ile General Vilson arasında yapılmış olan müzakereler neticesinde, Yakup Şevki Paşanın Rus malı olmaması kaydıyla bütün erzak ve eşyayı, silah ve mühimmatı geriye nakletmesine müsaade edilmiştir. Tahliye süresi Şubat sonunda biteceği için ancak taşıyabildikleri kadarını nakledebilmişler ve erzak ve mühimmatın geriye kalanını İngilizlere bırakmışlardır. Bu açıklamalardan tatmin olmamış olan General Beach, Sarıkamış'tan nakledilecek erzakın miktarını kontrol etmeleri için bir yüzbaşı ve subayla birlikte bir de tercüman ve 30 asker bırakarak yola çıkmıştır⁵⁹.

Yakup Şevki Paşa uzun ve güç yazışmalar neticesinde, nakliye süresi ve şartları açısından kısmen de olsa istediklerini elde edip, Kars'ı boşaltırken, İngilizler pek çok güçlük çıkarmaya devam etmişlerdir. İngilizlerin en fazla problem teşkil ettikleri bölge ise Batum olmuştur⁶⁰.

Batum'un tahliyesi ve İngilizlerin Çıkardığı Güçlükler:

Yakup Şevki Paşa, Kafkasya ve Doğu Anadolu Bölgesinden terhis edilen bütün efradın Batum'da toplanmış olması sebebiyle, buranın tahliye edilmesinde oldukça müşkül durumlara düşmüştür.

Aralık ayı başından itibaren Kafkasya'dan terhis edilerek Batum'a gelmiş olan binlerce er ve subay, vasıtasızlık sebebiyle misafirhanelerde yığılıp kalmıştır. Yalnızca denizden sevk olunmak üzere bekleyenlerin miktarı 250.000 kişi civarındadır. IX. Kafkas Tümeni Kağızman'la Sarıkamış arasında, XXXVI. Tümen de Kars'la Sarıkamış arasında yürüyüş halindedir. XII. ve III. Tümenler Evliye-i Selâse sınırlarında beklemektedir. Azerbaycan'dan dönmüş olan XV. Tümenle, X. ve V. Kafkas Tümenlerinin bazı birlikleri de Batum'da vapur bekleyenler arasındadır.

Vapur yokluğundan dolayı XV. Tümen mensuplarının kıyıdan kara yürüyüşüyle Trabzon üzerinden Samsun'a sevki

⁵⁹ İngiliz heyeti 1 askeri vali, 1 kurmay binbaşı, muhtelif rütbede 9 İngiliz Subayı ve 190 askerden meydana gelmektedir. Ayrıca vali müsteşarı sıfatıyla sivil 1 Ermeni hariciye memuru, Yarbay rütbesinde 1 jandarma kumandanı, değişik rütbelerde 5 subay, 2 astsubay, hükümet memurluğu yapacak 20 sivil eşhas ve de 25 hayvan, 2 otomobil bulunmaktadır. Bkz. ATAŞE ARŞ.,1/1, Klas., 5, Dos., 36, Fih., 34.1

⁶⁰ General Beach'in Kızılçakçak'ta bıraktığı bir subay ve altı asker ve bir de Ermeni subayından oluşan heyet, erzak ve mühimmata el koyarak nakledilmesine mani oldular. Askerlerin ambarlarına kadar işgal ettiler.ATAŞE ARŞ.,1/1, Klas.,5, Dos., 36, Fin., 34

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

düşünülmektedir. Aynı şekilde V. Kafkas Tümeni de Sivas'a yürütülecektir. Nakliyatlar bu denli zorlukla devam ettirilirken, Batum'daki efradın beslenmesi ve barındırılması ayrı bir problem teşkil etmiştir. Ayrıca terhis efradının silah, mühimmat ve eşyalarının İngilizler gelmeden Batum dışına çıkarılmış olması gerekmektedir⁶¹.

İngilizler, tahliye tamamlanmadan 7 Aralık'ta Liverpool, 18 Aralık'ta da Thescüs adlı iki savaş gemisini Batum'a göndermişler ve hemen arkasından da 24 Aralık'da XXVII. İngiliz Tümenini karaya çıkararak Batum'u resmen işgal etmişlerdir⁶². Aynı günün akşamı İngiliz birliğinin kumandanı General Forestier Volker, Müstahkem Mevki Kumandanı Cemal Paşaya bir nota göndererek, Batum'u resmen işgal etmiş olmalarından dolayı İngiliz bayrağı çekildiğini, bu yüzden aynı akşamdan itibaren Türk Bayrağı'nın indirilmesi gerektiğini bildirmiştir. Hâlbuki Batum'da ve diğer Evliye-i Selâse bölgelerinde Osmanlı sivil memurları görevlerine devam ettikleri gibi, sınır boyları da halen Türk askerî birliklerince muhafaza edilmektedir. Buna göre, devlet memuru ve görevlilerinin Batum'da ve Evliye-i Selâse'de kalmaya hakları vardır. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti görevlilerinin bulunduğu bir yerde Türk Bayrağının indirilmemesi gerekmektedir⁶³. Yakup Şevki Paşa bu gelişme üzerine Harbiye Nezareti'nden nasıl bir hareket tarzı takip etmeleri gerektiğini sormak mecburiyetinde kalmıştır⁶⁴.

Hariciye Nezareti de aynı fikirde olup, Mondros Mütarekesi'nin 15. maddesine dayanarak Batum'un işgal edilmesine itirazları olmadığını, fakat aynı maddede Osmanlı memurları ile ilgili bir hüküm olmadığına dikkat çekmektedir. Bu sebeple, bütün Evliye-i Selâse bölgesinde Türk Bayrağının çekilmesi Osmanlı Devleti'nin en tabii hakkı olduğu gibi, jandarma birlikleri de görevlerine devam edebileceklerdir⁶⁵.

Harbiye Nazırı 29 Aralık 1918'de Yakup Şevki Paşa'ya bu kararı bildirirken, tahliyeden sonra asayişin devamı için daha önce II.

⁶¹ Türk İstiklâl Harbi I, Mondros... s.160

⁶²ATAŞE ARŞ.,1/1,Klas.,4,Dos.,18,Fih.,40.6;Türk İstiklâl Harbi I,Mondros,s.161;Gothard Jaeschke,Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922, Ankara,1986, s.11

⁶³ ATAŞE ARŞ., 1/2. Klas., 56, Dos., 19, Fih., 31.3.,İngilizlerin Batum'un işgalinde takip ettikleri politika için bkz.Mustafa Budak:"Mondros Mütarekesi'nden Sonra İngilizlerin Batum'u İşgali"Kafkas Araştırmaları III,İstanbul,1997

⁶⁴ Batuma çıkan İngiliz birliği. 7000 kadar Piyade ve 4 bataryadan ibarettir. ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 56, Dos., 19, Fih., 31.6

⁶⁵ATAŞE ARŞ., 1/2. Klas., 56, Dos., 19, Fih., 31.5.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Mondros Mütarekesi ve Evliye-i Selasenin Tahliye Edilmesi 942

Ordunun Adana bölgesinde almış olduğu tedbirlerin Evliye-i Selâse'de de yapılmasını emretmiştir. Bu tedbirler şunlardır:

1- Mevcut süvari kuvvetleri süvari jandarması olarak hükümet memurlarının emrine verilerek, halkla ordu arasında irtibat temin edilecektir.

2- Terhis edilmeyen efrat vasıtasıyla, jandarma kuvvetleri takviye edilecektir.

3- Jandarma birliklerinde görev yapmaları şartıyla subay verilecektir.

4- Asayişin temini için bırakılacak olan kuvvetlerin miktarını Yakup Şevki Paşa tespit edecektir. Jandarmaya bırakılacak süvari kuvvetiyle, jandarma kuvvetlerini takviye edecek piyade efradının miktarı daha sonra Harbiye Nezareti'ne de bildirilecektir.

5- Jandarma vazifesi yapacak olan süvari ve piyade efradı, subaylar da dâhil olduğu halde jandarma kuvvetlerine ait tek tip kıyafet taşıyacaklardır⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nin hukuki olarak haklarını koruma hususundaki kararlılığına rağmen, 26 Aralık'ta Batum Askerî Valisi olarak göreve başlamış olan General Cooke Collis, sert tedbirler almaya başlamıştır. Türk askerlerini silahsız olarak Batum'u terke zorlamaktadır. Ayrıca, Prislidian Maslof başkanlığında çeşitli milletlerden oluşan bir de heyet teşkil edilmiştir. Batum limanı da sıkı bir kontrole alındığı için bütün nakliyatlar, giriş ve çıkışlar İngilizler'in nezaretinde yapılmaya başlanmıştır⁶⁷.

İngilizlerin baskıları, her gün daha fazla artmıştır. Batum'dan Trabzon'a hareket etmiş olan XXXV. Makineli Tüfek Bölüğü, Erzurum'daki İngilizler tarafından yağmalanarak yaka kürklerine, iç çamaşırlarına ve hatta baş yastıklarına kadar el konmuştur. Batum Müstahkem Mevki Kumandanlığı divan-ı harp heyetinin bulunduğu binayı da daha tahliye edilmeden işgal etmişlerdir. Aynı binadaki matbaa alet ve edevatlarını da tahrip etmişlerdir.

Yakup Şevki Paşa bu tür hadiselere mani olabilmek için, Harbiye Nezareti vasıtasıyla İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Milne'ye müracaat etmiş ve İngiliz taleplerinin kendisine iletilmesi halinde yerine getirileceğini bildirmiştir. Buna bağlı olarak, İngiliz Karadeniz Orduları Başkomutanı General Vilson ile Yakup

⁶⁶ ATAŞE ARŞ., 1/2. Klas., 56, Dos., 19, Fih., 31.4.

⁶⁷ ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 56, Dos., 19, Fih., 38, 35.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Şevki Paşa arasında tahliyeler sırasında uyulması gereken şartların belirlenmesine karar verilmiştir⁶⁸.

Daha bu konuda bir görüşme yapmaya zaman bulamadan Vali Cooke Collis, 27 Aralık'ta Batum Müstahkem Mevki Kumandanı Cemal Paşa ile üç saat devam eden bir görüşme yapmış ve Osmanlı birliklerinin kara yürüyüşüyle Batum'u terk etmelerini istemiştir. Aynı zamanda bütün tahliye eşyası, silah ve hububatların Batum'da bırakılması için de baskı yapmaktadır.

Yakup Şevki Paşa bu talepleri Harbiye Nezareti'ne iletirken, İngilizlerin mütarekeye aykırı taleplerde bulduklarını da ifade etmiştir. Bütün yiyecek ve malzemenin Batum'da bırakılması halinde asker sefil olacaktır. Silah omuza diyerek, yürüyüşe zorlanmaları da aynı neticeye sebep olacaktır. Zira, daha önceden yola çıkarılmış olan XV. Tümen efradı yollarda büyük sefaletlere ve güçlüklerle maruz kalmıştır. Yakup Şevki Paşa bu sebeple daha fazla vakit kaybetmeden; *"...her iki tarafa da mufassal ve kat'i emir ve talimatlar..."* verilmesi gerektiğini bildirmiştir⁶⁹.

Batum'daki İngiliz işgali her geçen günle birlikte tahammül edilemez hale gelmeye başlamıştır. İngilizlerin 30 Aralık'ta istasyon binası yanındaki karargâhı *"burayı yakacağız"* tehdidiyle boşalttırarak, el koyulan silah ve cephaneleri Ermeni askerlerine dağıtmalarına tahammül edemeyen Türk askerleriyle İngilizler arasında küçük çaplı çarpışmalar meydana gelmiştir. İngilizler aynı gün, nakle hazır bekletilen 4000 kadar kudretli Cebel ve muharebe mermisine de el koymuşlardır. Çürüksu'ya gönderilmiş olan silah ve teçhizatlar da aynı akıbete uğramıştır⁷⁰.

El konulan silahların iade edilmesi için yapılan bütün teşebbüsler neticesiz kalmış ve. İngilizler istedikleri tarzda hareket etmeye devam etmişlerdir. Baku işgali sırasında, Ruslardan alınarak Batum'a sevk edildiğini iddia ettikleri 100 kadar otomobile de el koymaktan çekinmemişlerdir. Yakup Şevki Paşa'ya göre ise, Bakü'den kesinlikle otomobil getirilmemiştir.

İngilizler bu tür davranışlarla, her ne şekil ve surette olursa olsun, Evliye-i Selâse'den yapılan tahliyeleri engellemeye çalışmaktadırlar. Aynı amaç doğrultusunda, Osmanlı Devleti'ne ait ambarlara zorla girmeye başlamışlar, 135 numaralı hastanenin levazımâtını imha etmişlerdir⁷¹. Bir taraftan da, Batum'daki terhis

⁶⁸ ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 56, Dos., 19, Fih., 29.1, 29.1.

⁶⁹ ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 56, Dos., 19, Fih., 27.

⁷⁰ ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 56, Dos., 2.18, Fih., 45.

⁷¹ ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 4, Dos., 2.18, Fih., 22-1.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

efradının yürüyerek Batum'u terk etmesi için Cemal Paşa'ya baskı yapmaya devam etmektedirler⁷².

İngilizlerin baskısı altında geceli gündüzlü çalışılmasına rağmen, tahliyeleri belirlenen sürede bitirebilmek, vapur kaptanlarının da görevlerini ihmal etmeleri neticesinde neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Yakup Şevki Paşa, Ümit, Şile ve Gülcemal Vapuru kaptanları, üslerine düşen sorumluluğu yeterince yerine getiremedikleri kanaatindedir. Bu sebeple yeni vapurlarla birlikte, ilgili vapur kaptanlarının cezalandırılmasını da istemek mecburiyetinde kalmış ve Harbiye Nezareti de bu kaptanların cezalandırılmasını Yakup Şevki Paşa'ya bırakmıştır⁷³.

Bu problemler çözülemeden, 29 Aralık'ta Dâhiliye Nazırı'nın Osmanlı Hükümet memurlarının geri dönmelerini emrettiği öğrenilmiştir. Birbirine tamamıyla tezat olan bu iki karar neticesinde, Yakup Şevki Paşa yeniden Harbiye Nezareti'ne müracaat etmek mecburiyetinde kalmıştır⁷⁴. Netice olarak, Osmanlı memurlarının kalması için yapılmış olan bütün teşebbüsler, olumsuzlukla bitmiş ve 1 Ocak 1919'da çıkarılan kararnameyle de, Evliye-i Selâse'deki memurların dönmesi kesinleşmiştir⁷⁵.

Yakup Şevki Paşa bu kararı 2 Ocak 1919 da öğrenmiştir. Aynı zamanda, Batum Postahanesi ve telgrafhanesinin de İngilizlere teslim edilmesi emredilmiştir. Ancak, tahliye müddetince irtibatın temini için, birkaç posta ve telgraf memurunun görevlerine devam etmesine müsaade verilmiştir⁷⁶.

İngilizler Batum Postahanesini işgal ettikten sonra da baskılarına devam ederek, trenleri durdurup içindekileri gasp etmek, vapurların hareketini engelleyip Osmanlı Devleti'ne ait malzemeyi vermemek gibi anlaşma dışı davranışlarda bulunmaya devam etmişlerdir. Hastaneler ve kıışlalar henüz asker ve hastayla doluyken, zorla boşattırılıp işgal edilmeye başlanmıştır⁷⁷.

Yakup Şevki Paşa bütün bu gelişmeleri Harbiye Nezareti'ne iletmekle beraber, söz verildiği halde beklediği vapurların gelmediğini görmüştür. Dolayısıyla, *“Der saadette mevcut Osmanlı vapurlarından bir tanesini olsun bu işlere tahsis ve de terk etmek mümkün değil*

⁷² ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 4, Dos., 2.18, Fih., 45-1.

⁷³ ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 56, Dos., 2.19, Fih., 32-1. ;Arş. 1/1, Klas., 5, Dos., 36, Fih., 21-1.

⁷⁴ ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 56, Dos., 19, Fih., 39.9.

⁷⁵ Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi..., s. 12,ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 5, Dos., 36, Fih., 14.2.

⁷⁶ ATAŞE ARŞ.,1/1, Klas.,5, , Dos.,36, Fih.14.2

⁷⁷ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 5, Dos., 36, Fih., 29.3.

miydi? Haydi, büyük bir vapur verilmedi, birkaç hatta tek römorkör olsun bize irsal ve i 'tâ olunamaz mıydı? “ diyerek, bu husustaki serzenişini ifade etmek mecburiyetinde kalmıştır⁷⁸.

Yakup Şevki Paşa'nın vapur temini hususunda bile İstanbul'dan gerekli yardımı temin edememiş olduğu anlaşılmaktadır. Batum ahvali ise gün geçtikçe daha dayanılmaz hale gelmiştir⁷⁹. Harbiye Nezareti bu hususta General Vilson'la görüşerek, yaptıkları anlaşmayı 6 Ocak 1910 da Yakup Şevki Paşa'ya bildirmiş olup, buna göre;

1- Batum'da bulunan Türk askerleri vasıta buldukça denizden, havalar müsait olunca da karadan nakil olunacaktır.

2- Silah, mitralyöz ve toplarını birlikte götürebilecekler, yalnız terhis efradından kalan silahlar depolara konulacaktır. Küçük bir müfreze de bu depoları korumakla görevlendirilecektir.

3-Sadece Batum dâhilindeki silah, teçhizat ve erzaklar nakledilebilecektir.

Harbiye Nazırı bu hususların yanı sıra, Yakup Şevki Paşadan mütarekeye aykırı hususî eşyaların ve bilhassa da Rus silahlarının nakledilmemesine dikkat edilmesini istemiştir⁸⁰.

Aynı günlerde Batum büyük karışıklıklar içindedir. 5/6 Ocak gecesi çıkan kargaşada 3 Türk eri şehit edilmiştir. Rus General Barhi Oşet de bir cinayete kurban gitmiştir. İngiliz Valisi Cooke Collis faillerini cezalandırmayı vaat etmiş olmakla beraber, Batum'da hiçbir kuvvetin tam manasıyla söz sahibi olmaması sebebiyle, bu tür hadiselerin devam etmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Rum ve Ermenilerden meydana gelen milis kuvvetlerinin, Türk subaylarının ikametgâhlarını basarak en basit özel eşyalarına kadar gasp etmeleri de buna en iyi işarettir⁸¹.

Şehir içindeki asayişsizlik devam ederken, bu kez de Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'dan dönen kıtaat mensuplarıyla, Ermeni muhacirleri arasında “lekeli tifüs” salgını tehlikesi ortaya çıkmıştır⁸². İngilizler tarafından ikametgâhlarından zorla çıkarıldıktan sonra, 10 kişinin sığabileceği bir yere 100 kişi olarak yerleştirilmiş olan Türk askerleri arasında hastalık daha süratli yayılmaya başlamıştır⁸³.

⁷⁸ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 7, Dos., 33.30, Fih., 31.

⁷⁹ Bkz. ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 5, Dos., 36, Fih., 12.

⁸⁰ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 5, Dos., 36, Fih., 12.

⁸¹ ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 103, Dos., 367, Fih., 11.3.

⁸² ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 103, Dos., 317, Fih., 15.

⁸³ ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 103, Dos., 317, Fih., 18

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Yakup Şevki Paşa salgının önünün alınması için, askerlerin daha müsait şartlara sahip binalara yerleştirilmelerini istemiş, fakat İngilizler; “*siz bizim esirlerimize fena muamele etmişsiniz*” gibi cevaplar vererek bu duruma müdahale etme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Harbiye Nezareti de aynı konuyla ilgili olarak General Milne’ye yaptığı müracaata; “*...madem ki hastalık zuhur edecektir. O halde kıtaatı karadan yürütmek... şarttır...*” karşılığını almıştır⁸⁴. General Milne aynı zamanda, daha önce nakline müsaade verilmiş olan ağır topların Batum dışında çıkarılmasını da yasaklamıştır.

İngilizler’in sürekli olarak fikir değiştirmeleri üzerine, Harbiye Nazırı Yakup Şevki Paşaya, Kars’taki en lüzumlu silah ve erzakların bir an önce Erzurum’a nakledilmesini emretmiştir⁸⁵.

İngilizler bir taraftan Yakup Şevki Paşaya tahliyeyi hızlandırması için baskı yaparken, diğer taraftan da 17 Ocak’ta İngiliz malıdır diyerek, Batum’a gelmiş olan Şile Vapuruna el koymuşlardır. 22 Ocak 1919’da da bir nota vererek, Ocak sonuna kadar Batum’un tahliyesinin tamamlanmasını istemişlerdir.. Halbuki, Batum’da daha nakledilmemiş birçok eşya, erzak, 4000 kadar terhis efradı ve 800 hasta bulunmaktadır. Ocak sonuna kadar bunların Batum dışına çıkarılması için her şeyden önce vapura ihtiyaç vardır⁸⁶.

İstanbul’dan vapur gönderilmeyince, Yakup Şevki Paşa 7000 liraya bir vapur kiralamak mecburiyetinde kalmış ve ayrıca, İngilizler’den de yardım istemiştir. Harbiye Nezareti’ne bu durumu, “*... bin türlü bahane ve çileler ile bizler burada İngilizlerden birçok fevâid ve menafi kazanmaya muvaffak olduk da, İstanbul niçin acaba bu mesâil hakkında hiçbir teshil at ve fâide temin edemedi? Şu halleri düşündükçe son derece müteessir ve me’yûs olmaktayım.*” şeklinde iletmiştir⁸⁷.

Bütün imkânsızlıklar ve güçlüklerle rağmen, Ocak sonuna kadar Batum da tamamıyla tahliye edilmiştir. Yakup Şevki Paşanın 13 Şubat 1919 da Harbiye Nezareti’ne gönderdiği şifrede, Batum’da İngilizlerin isteği üzerine bırakılmış olan V. Tümen Kumandanı Mürsel Bey ve maiyetindeki bir iki subay ve erle beraber, Osmanlı Devleti’ne ait depoları bekleyen 20 erlik bir müfrezeden başka kimsenin kalmamış olduğu bildirilmektedir⁸⁸. İngilizler 48 top, 4465 tüfek, 13.000 sandık piyade cephanesi, 13.000 topçu mermisi ve

⁸⁴ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 5, Dos., 36, Fih., 33.2.

⁸⁵ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 5, Dos., 36, Fih., 33.7.

⁸⁶ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 5, Dos., 36, Fih., 22.6

⁸⁷ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 5, Dos., 36, Fih., 31

⁸⁸ ATAŞE ARŞ., 1/1, Klas., 7, Dos., 33.30, Fih., 38.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

100.000 kilo buğdaya da el koyarak nakline müsaade vermemişlerdir⁸⁹.

Batum'da bırakılmış olan asker ve diğer görevliler, 541 kişilik son bir kabile olarak İngilizlerin Gloskos vapuruyla 19 Şubatta yola çıkmıştır⁹⁰. Fakat İngilizler Mürsel Bey'in Batum'u terk etmesine müsaade vermemişlerdir⁹¹.

SONUÇ

Osmanlı Devleti Almanya ile birlikte müttefik olarak girmiş olduğu Birinci Dünya Savaşında her ne kadar Filistin ve Suriye cephesinde, Kanal harekâtında maslup olmuş olsa da, Bolşevik ihtilalinin de tesiriyle Kafkas Cephesinde 1828 Türkmen Çay anlaşması ile kaybetmiş olduğu sınırlara kadar ulaşmayı başarmıştır. Mondros Mütarekesi imzalandığında Türk askeri birlikleri İran Azerbaycanından, Dağıstan'da Derbent Boğazına ve Azerbaycan'da Bakü'ye kadar geniş bir sahada hâkim bulunmaktadır. Bölge halkı yıllarca Türk idaresini beklemiş olup, Türk askeri harekâtına destek olmuşlardır. Ancak Bulgaristan'ın mütareke istemesi ile süreç tersine dönmüştür. İtilaf Devletleri ve özellikle de İngiltere, en bastan beri takip etmiş olduğu yayılcı politikalara Osmanlı Devleti'nin bu durumdan istifade ederek daha sonra da devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonucunda meydana gelmiş olan idari boşlukları doldurma ve onlardan faydalanma amacı ile hareket ederek, Mondros Mütarekesi haricinde Boğazlar ve Karadeniz'e, Güney Rusya'ya, Kafkasya'ya, Anadolu'ya yerleşme çabası içinde olmuştur. Rus Çarlığı'nı yeniden ihya ederek, bölgede Ermenistan ve Kürdistan'ı kurma planları, hep bu hedefe yönelik tasarlanmıştır. Ancak bu planları, Milli Mücadele ile neticesiz kalmıştır.

89 Yakup Şevki Paşa bu durumdan Harbiye Nezaretini mesul görüyordu Bkz. Türk İstiklâl Harbi I, Mondros... s. 163; ATAŞE ARŞ., 1/1. Klas., 7, Dos., 33.30, Fih., 31

⁹⁰ ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 103, Dos., 367, Fih., 35.

⁹¹ Mürsel Bey daha sonra İngilizler tarafından tutuklanmış ve Kars telsiz-telgraf istasyonunu kasti olarak tahrip etmekten dolayı Malta'ya sürgün edilmiştir. Bu hususta bkz: Yel, Yakup Şevki ...,s.212-223; Selma Yel, Mondros Mütarekesi ve İngiliz Politikası", Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 1991, Yıl: 4, Sayı:8

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasında öncelikle Doğu Anadolu'da IX, Ordunun bakiyesi olan güçlü bir IV. Kolorduyu devir almış olan Kazım Karabekir'in Ermenilere karşı başarılı bir mücadele gerçekleştirmesi etkili olmuştur. Bu mücadelenin yapılmasındaki maddi gücün teşkiline ise, Evliye-i Selase tahliye edilirken İngilizlerin eline geçmesine mani olunarak Erzurum'a nakledilmiş olan silah, teçhizat ve hububat katkı temin etmiştir.

Sivas Kongresini takip edip, ABD kamuoyunu bilgilendirmekle görevlendirilmiş olan L.E. Browne⁹², Chicago Daily News'e göndermiş olduğu haberinde Temsil Heyeti'nin savaş değil barış yapmak niyetinde olduğunu, ancak bu uzlaşmanın olmaması halinde de Türk ordusunun cephane gücünün sanılanın aksine bir mücadeleye yetecek kadar güçlü olduğunu ifade etmektedir. Türkiye üç ay içinde geniş çaplı bir saldırı başlatabilecek çapta iyi eğitilmiş teçhizatlı sürekli yiyecek ve mühimmat temin edebileceği 350 bin kişilik bir ordu toplayabilecek durumdadır demektedir. Bu iddiasını somutlaştırmak için de kaynak göstermektedir. Krenski Ordusunun düşmesinden sonra Doğu Anadolu'da Ruslar tarafından terk edilmiş mühimmat ve binlerce top bulunmaktadır. Türkiye aynı zamanda yiyecek ile doludur. Anadolu 15 yıldan beri en büyük hasadını yapmış olup iki yıllık bir mücadele için ihtiyaçlarını karşılayacak yiyeceğe sahiptir⁹³. Bu tespitlerin hepsi de doğru olup, gerçekten de bölgede bulunan 9.Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Mondros Mütarekesi şartlarına aykırı olarak Evliye-i Selaseyi tahliye ederken, Ruslardan kalmış olan silah ve teçhizatların yanı sıra Mondros Mütarekesi gereğince terhis edilen Türk ordusunun silah ve levazımını da Erzurum'a nakletmeyi başarmıştır. İngilizler bütün çabalarına rağmen buna mani olamamışlardır.

⁹² Chicago Daily News muhabiri olan L.E. Browne, kongre süresince olan gelişmeleri ve de yaptığı özel görüşme sonuçlarını ABD kamuoyuna aktarmak suretiyle iki ülke arasında yakınlık temin ettiği gibi, ABD kamuoyunda da Türkiye lehine bir hava oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu hususta Geniş bilgi için bkz: Deniz, Bilgen, ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi, Amerikan Mandası ve Gazeteci L.E. Browne'in Faaliyetleri, İST., 2004

⁹³ Bilgen, ABD'li Gözüyle Sivas..., s.207